

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В СУСПІЛЬСТВІ

У статті розглянуто роль і значення суб'єктів цивільного права в суспільстві. Суб'єкти цивільного права діють в сфері як приватного права, так і публічного права. Встановлення оптимального співвідношення між публічним і приватним правом, правового статусу суб'єктів цивільного права як в приватному, так і в публічному праві є центральною проблемою розвитку правової системи України.

Ключові слова: суб'єкти цивільного права, юридична особа, фізична особа, правосуб'єктність.

Згідно із статтею 2 Цивільного кодексу України учасниками цивільних відносин є фізичні та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави. Цивільним законодавством встановлено, що суб'єктами цивільного права можуть бути й інші суб'єкти публічного права.

Суб'єкти цивільного права є необхідними елементами цивільних правовідносин. Загальне формулювання цивільних правовідносин передбачає, що «правовідношення – це ідеологічне відношення, яке існує в формі зв'язку суб'єктів урегульованого правом суспільного відношення, яке виражається в наявності у них суб'єктивних прав і обов'язків» [3, с. 118]. Наявність суб'єктивних прав і обов'язків характеризує суб'єктів будь-яких суспільних відносин, але зміст суб'єктивних прав безпосередньо пов'язаний з предметом і методом регулювання певної галузі права. Щодо суб'єктивних прав у цивільному праві, то їхній зміст пройшов певну еволюцію в юридичній науці. Так, В. І. Синайський вказує, що «цивільні права служать для задоволення потреб «людини в суспільстві», точніше в цивільному обороті, але ці права підсумовуються в загальне поняття приватної правової сфери, яка сама по собі існує в припущенні належності її будь-кому. Той, кому в цивільному обороті належить ця правова сфера, хто є її носієм, її центром, – це особа в праві, або суб'єкт права» [6, с. 91].

Як бачимо, акцент у цьому визначенні, запропонованому В. І. Синайським, робиться на існування особи в праві, в цивільному обороті. За нею визнаються права і обов'язки. Такий розгляд питається властивий для багатьох класиків цивілістики, однак протягом минулого століття дещо змінилося поняття приватної сфери, що стосується цивільного

права і на сьогодні цивільне законодавство охоплює правове регулювання особистих немайнових відносин і майнових відносин (цивільних відносин), заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, що і становить предмет цивільно-правового регулювання (ст. 1 Цивільного кодексу України).

Отже, в сучасному цивільному праві існує поділення майнових і немайнових відносин і відповідно – суб'єктів майнових і немайнових відносин. Проте основний зміст відносин, які регулюються цивільним правом, складають майнові відносини, тому найбільший інтерес у регулюванні цивільних правовідносин складають ті відносини, в яких суб'єкт цивільного права виступає як власник, коли мова йде про право власності або права на чужі речі, і як кредитор або боржник, коли розглядаються про зобов'язальні правовідносини. Спадкові права, делікти теж суттєво пов'язані з визначенням майнової сфери суб'єктів цивільного права. Значно менше пов'язане право інтелектуальної власності.

У процесі розвитку українського суспільства спостерігається ріст і значення ринкових факторів і це зумовлює появу нових поглядів на роль і значення суб'єктів цивільного права. Положення суб'єктів цивільного права України визначається організацією економіки України, розвитком суспільних відносин, іманентних цьому суспільству, розвитком законодавства (наприклад, системи угод СОТ), врахуванням програм щодо інтеграції України до Європейського Союзу, розвитку громадянського суспільства, урядкуванню і вирішенню проблем співвідношення цивільного і господарського законодавства, визначення Конститутції як Основного закону країни.

Основний поділ суб'єктів цивільного права визначений в ст. 2 Цивільного кодексу України, яка має назву «Учасники цивільних відносин». Як учасників цивільних відносин називають насамперед фізичних осіб та юридичних осіб. Закон визначає цивільну правосдатність фізичної особи (ст. 25 ЦК України), цивільну дієздатність фізичної особи (ст. 30 ЦК України), за обсягом цивільної дієздатності поділяє фізичних осіб на тих, які мають часткову цивільну дієздатність – особи, які не досягли 14 років (ст. 31 ЦК України), неповну цивільну дієздатність – фізичні особи від 14 до 18 років (ст. 32 ЦК України), особи, які мають повну цивільну дієздатність (ст. 34 ЦК України), досягли 18 років, тобто повноліття. Таким є поділ фізичних осіб. Складнішим є поділ юридичних осіб. Юридичні особи залежно від порядку їх створення поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права (ст. 81 ЦК України). Класифікація юридичних осіб приватного права відбувається згідно Цивільним кодексом України, яким встановлюється порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права (ст. 81 ЦК України). У також існує вичерпний перелік форм юридичних осіб приватного права. Юридичні особи приватного права мають форму товариств та установ, хоча законом дозволено їх створення і в інших формах (ст. 81 ЦК України). Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі (ст. 81 ЦК України). Згідно з кодексом товариство є організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створено і однією особою, якщо інше не встановлено законом (ст. 83 ЦК України). Критерієм під час визначення виду товариства є мета – одержання чи неодержання прибутку. Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи. Товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками, це непідприємницькі товариства (ст. 84–85 ЦК України).

Є ще один вид юридичних осіб – це установи (ст. 83 ЦК України). До установ належать організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок цього майна.

Існують різні класифікації юридичних осіб. Так, В. І. Борисова розподіляє юридичні особи залежно від їх правового становища на певні групи: 1 – залежно від порядку їх створення – на юри-

дичні особи приватного права і юридичні особи публічного права; 2 – залежно від способу створення – на юридичні особи, що створюються у нормативно-явочному порядку та юридичні особи, що створюються в розпорядчому порядку; 3 – залежно від виду установчих документів – на юридичні особи, які працюють за статутом, юридичні особи, установчим документом яких є засновницький договір, юридичні особи, документом яких є установчий акт, юридичні особи, установчим документом яких є одноособова заява (меморандум); 4 – за метою діяльності на підприємницькі та непідприємницькі товариства; 5 – залежно від прав, які засновники (учасники, члени) можуть мати щодо юридичної особи, її майна; 6 – за правовим режимом майна; 7 – залежно від складу засновників; 8 – за кількісним складом засновників окремих організаційно-правових форм; 9 – за організаційними ознаками; 10 – залежно від наявності економічної залежності; 11 – за особливостями правового становища.

Постатейний науково-практичний коментар «Цивільний кодекс України», відповідальними редакторами якого є професор Н. С. Кузнецова і професор А. С. Довгерт, відзначають таку важливу обставину українського законодавства як те, що «за рамками ЦК уперше залишилися «державні і комунальні підприємства та установи», яким належить майно на праві господарського відання чи оперативного управління» і додають: «Існування таких юридичних осіб суперечить нормамського обороту і зберігається лише внаслідок тривалого перехідного стану вітчизняної економіки. Цей «острівець минулого» з часом трансформуватиметься в ринкову форми юридичних осіб приватного або публічного права».

Вид і перелік юридичних осіб за цивільним законодавством цілком залежить від стану української економіки. Фізичні особи використовують у цивільному обороті певні юридичні конструкції, пов'язані з проблемою похідної особистості, тобто юридичної особи, тому цю проблему слід розглядати в ретроспективі – в радянську епоху основною одиницею в народному господарстві було підприємство, нині зв'язки і взаємодії між людьми змінилися і продовжують змінюватися. Історична ретроспектива і історична перспектива підтверджують такий шлях розвитку суспільства, коли результатом його є визначення певної одиниці суб'єкта економічних відносин і цивільних правовідносин об'єднання, а не підприємства. В дійсності суть підприємства, як визначає Й. О. Покровський, полягає в тому, що «підприємство щодо підприємця як певна жива істота, яка в своєму рахівництві, організації і фірмі веде своє особливе, незалежне господарське існування. Проте це існування має свої закони» [5, с. 14–16].

Ринкова організація господарства потребує чіткого уявлення про визначення правового стано-

вища юридичних осіб. Адже саме у цьому питанні є багато суперечливого. Пасамперед потребує розгляду саме поняття підприємства і його місця в системі юридичних осіб. Поняття підприємства, як зазначалося в Цивільному кодексі України, не існує, натомість вказується в законодавстві (ст. 81 ЦК України), що юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб або майна. Такий підхід до існування юридичних осіб має значне історичне підґрунтя, на що вже зверталася увага в літературі. «Як відомо, вказує російський учений правознавець, С. О. Суханов, в дореволюційній правознавчій літературі підприємство беззаперечно визнавалося об'єктом, а не суб'єктом «торгової» (підприємницької) діяльності. Справа в тому, що «підприємство» в економічному сенсі завжди розглядалося як «торговий промисел», «бізнес» особи, що його веда, тобто певний вид діяльності, економічно відокремлений від особистого майна підприємця, який веде свою справу» [7, с. 426].

Однак у радянські часи підприємство стало основою ланкою народного господарства. Це вже не об'єкт, а суб'єкт і таким воно утвердилося в Господарському кодексі України (ст. 62 ГК України). «Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами» [10].

Отже, в законодавстві окрім сфери, визначеної ст. 1 Цивільного кодексу України – немайнові і майнові (цивільні) відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників і визначились також відносини так званої сфери господарювання, тобто відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Як розглядати суб'єкти господарювання щодо суб'єктів цивільного права? Чи збігаються ці поняття, чи розмежовуються, чи перетинаються? Варто зауважити, що учасники цивільних відносин і учасники відносин сфери господарювання у значною мірою збігаються, тому що інтереси і діяльність тих та інших пов'язана з таким важливим для учасників відносин фактором як майно.

Сфера розподілу цих відносин залежить від визначення правовідносин з тими чи іншими учасниками. Визначений напрям цивільно-правового регулювання – це напрям свободи волі, вирішення питань на власний розсуд, забезпечення власними силами своїх інтересів. Тобто, це напрям, який ставить людину на перше місце. Одночасно

це й напрям, який вимагає від людини максимального напруження власних сил для вирішення своєї долі. Захищаючи інтереси людини, цивільне право тим самим одночасно захищає інтереси всього суспільства. Цивільне право – це приватне право.

Інші ознаки властиві господарському праву. Сферу господарських відносин, вказується в Господарському кодексі, становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Це означає, що господарські відносини, господарська діяльність стоять над людьми. Основним є сам процес здобування матеріальних благ, а не людина, для якої цей процес відбувається.

Господарська діяльність визначає у такий спосіб і правове становище суб'єктів господарювання. Правосуб'єктність суб'єктів господарювання пов'язана зі сферою правового регулювання, яка охоплює Господарський кодекс. Стаття 4 (п. 5) цього кодексу вказує: господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання внаслідок безпосереднього здійснення господарської діяльності, поняття якої роз'яснено в ст. 3 Господарського кодексу. Згідно з цією статтею під господарською діяльністю розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суцільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ст. 3 Господарського кодексу).

Фактично це означає виконання і здійснення цивільно-правових договорів, спрямованих на передачу майна у власність (купівля-продаж, дарування, міна тощо), на передачу майна у тимчасове користування (лізинг, оренда, тощо), договорів про надання послуг (комісія, перевезення, тощо), договорів на виконання робіт (зокрема, підяду) та інші, які розміщені в Цивільному кодексі – розділ Цивільного кодексу «Окремі види зобов'язань», і вони ж розміщені відповідно в розділі 6 Господарського кодексу «Особливості правового регулювання в окремих галузях господарювання».

Отже, спостерігається збіг правосуб'єктності цивільно-правової (ст. 25, 80 Цивільного кодексу), (з розмежуванням суб'єктів цивільного права на фізичних і юридичних осіб), і правосуб'єктності суб'єктів господарювання, які визначаються в Господарському кодексі в ст. 2 як «учасники відносин у сфері господарювання», а зміст їхньої правосуб'єктності пояснено в ст. 3 Господарського кодексу, яка має назву «Господарська діяльність та господарські відносини».

Серед критеріїв, які лежать в основі класифікації суб'єктів господарського права у методичній літературі, щодо господарського права, на думку вчених-господарників, виділяється єдиний: «зміст діяльності або функції суб'єкта, які він виконує в економічній системі України» [13, с. 53]. Класифікація суб'єктів господарського права повністю від-

повідас змісту предмета регулювання так, як він визначається в ст. 1 Господарського кодексу і полягає в тому, що господарювання, господарська діяльність визначає і суб'єктів господарювання, які її здійснюють, тобто ви-значення суб'єктів господарювання пов'язане саме з процесом діяльності, а не з певними суспільними відносинами, які визначають предмет господарського права як галузі права.

Тому не дивно, що господарська діяльність є дотичною до різних суспільних відносин, а господарське правове регулювання втручається у сферу «чужих» суспільних відносин, накладається на такі відносини, і на «чуже» правове регулювання, тобто відносини ці вже врегульовані цивільним, адміністративним, кримінальним, природо-ресурсним чи іншим видом права. Тому й виникають колізії, суперечності норм господарського права, зокрема, з цивільним правом, оскільки цивільне право регулює майнові відносини, а господарське в розділі III Господарського кодексу впливає на правове регулювання майнових основ господарювання (тобто процесу господарювання). У Господарському кодексі з'являються правові норми, подібні ст. 133 Господарського кодексу «Правовий режим майна суб'єктів господарювання», ст. 134 «Право власності – основне речове право у сфері господарювання», хоча Цивільний кодекс України незалежно від того, яке відношення до цього має сфера господарювання і процес господарювання містить книгу третю «Право власності та інші речові права», в якій детально регулюються загальні положення про право власності, набуття права власності, його припинення, захист та інше.

У розділі I книги третьої Цивільного кодексу є стаття «Суб'єкти права власності», де чітко визначаються, суб'єкти права власності, визначено учасників цивільних відносин, а також пояснено зв'язок суб'єктів цивільних відносин з правом власності – основним речовим правом.

Проте втручання Господарського кодексу у майнову сферу суб'єктів цивільного права є далеко не індивідуальним і має не лише майнові, але й політичні висновки. Ст. 133 Господарського кодексу визначає, що основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їхня господарська діяльність, становить право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління. Це фактично є самовизначення цих прав як речових, тому що в Цивільному кодексі України про них мова не йде. Введення поняття «речові права» обумовлено тим, що суб'єктом господарювання в Господарському кодексі виступає своєрідна організаційна форма юридичної особи – підприємство (ст. 62 Господарського кодексу), яке без наявності цих прав не змогло б діяти. Згідно з правом господарського відання суб'єкт підприємництва (саме така термінологія подана у статті), володіє, користується

і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених законами. Щодо стосується права оперативного управління, то ним визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності у межах, встановлених Господарським кодексом та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом) (ст. 137 Господарського кодексу).

Оскільки згідно із ст. 55 (п.п. 1.2) суб'єктами господарювання є господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці, то, зрозуміло, що названі юридичні особи і фізична особа-підприємець повинні здійснювати свою правосуб'єктність відповідно до Цивільного кодексу, де зосереджено правове регулювання щодо юридичних осіб та їхньої діяльності, а також щодо фізичної особи-підприємця.

Наявність таких речових прав як право господарського відання і права оперативного управління в редакції ст. 136, 137 Господарського кодексу передбачає, що суб'єкт господарювання може і не бути власником, а, отже, підприємство будь-якої форми (так, як воно позначене в Господарському кодексі) також може не бути власником, за ним може стояти інший власник. Ця модель відображає радянські часи, коли за підприємством стояв такий власник як держава, і державна власність була домінуючою. Наявність підприємства як організації-господарюючого суб'єкта, юридичної особи, яка бере повноправну участь у цивільному обороті, призводить до переоцінки значення підприємства як одиниці цього обороту і одиниці економічної системи України, до затримки розвитку справжніх товарно-грошових відносин.

Конструкція юридичної особи є невід'ємною частиною цивільних правовідносин, «які являють собою особливий, самостійний вид реально існуючих суспільних відносин» [8, с. 433], це змістовна цивільно-правова конструкція, спрямована на те, щоб зменшити учасникам такої організації «ризик своїх майнових витрат, одержати цілком реальне, а не фіктивне задоволення своїх майнових вимог, що і відповідає потребам майнового обороту». Визначення «поняття конструкція юридичної особи» вказує на зв'язок юридичної особи з такою еко-

поміко-правовою категорією як майно і з такими категоріями як власність і право власності. Як в нормативно-правовому просторі України визначення правового регулювання з участю суб'єктів господарювання позначається на правовому регулюванні цивільних правовідносин з участю юридичних осіб – учасників цивільного обороту, по-с'їв товарно-грошових відносин?

Прийняття Господарського кодексу суттєво погіршило становище з урегулюванням питання розмежування правового регулювання суспільних відносин в економіці.

Цивільний кодекс є тим основоположним актом, згідно з яким здійснюється правове регулювання всіх майнових відносин товарно-грошового характеру, тобто він є законом і загальної дії, і спеціальним законом, а ось особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання (так вони визначаються в ст. 9 Цивільного кодексу) регулюються Господарським кодексом України, хоч залишаються проблемним питанням: як саме відзначати ці особливості.

Господарські відносини, до яких звертається Господарський кодекс, не можуть бути господарськими відносинами взагалі, в загальному плані. Це методологічно неправильний підхід, оскільки кожний із аспектів господарських відносин має свої суттєві особливості з предмета регулювання і його методу – діяльність банків відрізняється від діяльності зі збору податків, питання реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності відрізняється від зовнішньоекономічної діяльності, а штрафні і оперативні-господарські санкції, наприклад, в гл. 26 Господарського кодексу, становлять суміш цивільних і адміністративних положень. Тільки й того, що все це стосується одних і тих же суб'єктів (поняття яких теж дуже розмите), а саме тих, що здійснюють господарську діяльність. Ніхто не перешкоджає цим суб'єктам здійснювати господарську діяльність, але лише за цією ознакою не можна створювати цілий кодекс. В результаті потрібно безліч кодексів, які опосередковують будь-який вид діяльності людини. Отже, з кожного виду цієї діяльності потрібен кодекс, без якого ніяк неможливо визначити, що і як регулювати. З цього стає очевидним безглуздість прийняття і існування Господарського кодексу.

На неринковий характер Господарського кодексу вказувалося в юридичній літературі. Неринковий характер означає перевагу в правовому регулюванні економіки впливу держави, її значення і ролі, і, як наслідок, зменшення ролі і значення приватної підприємницької діяльності юридичних осіб (а також їх об'єднань) як елементів цивільного обороту.

Значущість юридичної особи в цивільному праві визначається її значущістю в цивільному обороті. На організацію єдиної юридичної особи і цивільно-правових відносин як особливість ци-

вільного права, вказував С.О. Суханов, підкреслюючи значення феномена юридичних осіб для цивільно-правових майнових відносин. «Статус юридичної особи надає будь-якій організації лише можливість самостійної участі в цивільно-правових майнових відносинах, але ніяк не зумовлює її становища в інших (цивільно-правових) стосунках, де навіть відсутність такого статусу сама по собі ніяким чином не впливає на публічно-правове положення відповідної організації і виконання нею своїх публічно-правових функцій» [9, с. 442].

Тому вказівка Господарського кодексу на засади господарювання і регулювання господарських відносин як предмет регулювання Господарського кодексу має дуже опосередковане значення для юридичних осіб і їхньої діяльності, яка своїм підґрунтям має Цивільний кодекс і цивільно-правові майнові відносини. Пріє те, що враховуючи фактичні реалії чинних суспільних відносин, Господарський кодекс націлює їх розвиток на старі, архаїчні форми співвідношення владних повноважень держави і суб'єктів підприємницьких (сюди відносять і цивільні) відносини. Погляд на стан сучасного правового регулювання економіки свідчить, що адміністративно-командна система не могла щезнути раптово, вона переформатувалася в деяких сучасних нормативно-правових актах, в тому числі і Господарському кодексі. Якщо ми поглянемо на статті 8, 9, 10, 11, 12 цього кодексу, то весь час стикаємося з такими поняттями як «господарська компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування», «економічна і соціальна політика держави», «економічна тактика», «контроль», «стратегія» і т.п. Виписує думка, що мова йде не про вільну економіку, яку організують і втілюють вільні люди, а про жорсткі схеми поведінки, визначені державою, яка стоїть над людиною.

І виписує питання – а де ж тоді товарно-грошові відносини, де ринок, до якого ми пібито прямуємо – все має підпорядковуватися тому правовому регулюванню економіки, яке визначає Господарський кодекс.

Потрібно брати до уваги, що у нас зараз не соціалістичний застій, а третє тисячоліття з постіндустріальним суспільством пост-модерн, в якому домінують роль відіграють якості людини, її досягнення у сфері культури й освіти, отримання кваліфікації на найвищому рівні і особистої, саме особистої ролі в суспільстві, в тому числі і в економіці.

Людину потрібно розглядати в контексті цінностей, які набувають значення саме в постіндустріальному, а не в індустріальному суспільстві, яке належало до ХХ ст. і відходить разом з ним. Первинною стає організація підприємницької діяльності, в якій людина створює сама себе, і саме для себе набуває таких рис, як освіченість, працьовитість, набуття високої кваліфікації. Сама підприємницька діяльність в епоху постіндустріалізму

набуває високих технологій, активним є введення інновацій, широке використання електронних засобів у всіх видах діяльності. Якщо розглядати особливості права, яке опосередковує підприємницьку діяльність, то варто відзначити, що його засади належать до цивільного права, яке найкраще відповідає стану людини як суб'єкта права – незалежність, рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність учасників цивільних правовідносин.

Підприємницькі відносини є за своєю суттю інструментом правового регулювання цивільних майнових відносин. Механізм існування юридичної особи передбачає виключення процесу господарювання, яке суперечить принципу свободи підприємництва і спрямування на становлення господарсько-виробничих, організаційно-правових і внутрішньо-господарських відносин (п. 4 ст. 2 Господарського кодексу), тобто відносин, які з відносинами цивільного обороту, в якому власне і існує юридична особа, не пов'язані безпосередньо з визначенням сутності поняття юридичної особи в тому, що «статус юридичної особи дає будь-якій організації лише можливість самостійної участі в цивільно-правових майнових відносинах, але ніяк не зумовлює її положення в інших (публічно-правових) відносинах, де навіть відсутність такого статусу сама по собі ніяким чином не впливає на публічно-правове положення відповідної організації і виконання нею своїх публічно-правових функцій» [9, с. 442].

Існування конструкції юридичної особи в цивільно-правових відносинах становить характерну особливість цих відносин. Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, – вказується в ст. 80 Цивільного кодексу. Отже, її визначає особливий порядок створення, іманентний саме для цивільно-правових відносин, але всі організації – і ті, що є юридичними особами, і неюридичні особи є учасниками суспільних відносин і виконують свої функції. Широкий розвиток суспільних відносин пов'язаний з розвитком економіки, в якій цивільно-правові відносини, що базуються на товарно-грошових відносинах, займають одне із провідних місць. «Предметом цивільно-правового регулювання, як відомо, є товарно-грошові відносини, економічна природа яких не підлягає сумніву, вказує Е. О. Суханов. Давно відоме і аксіоматичне положення про визначальний вплив цих економічних відносин на зміст їх правового опосередкування і про вельми широку, хоч й відносну самостійність правової форми регулювання економічних відносин. Водночас, незважаючи на тісні взаємозв'язки і взаємодію багатьох правових і економічних явищ, які дозволяють говорити про появу економіко-правових категорій, сфера застосування політико-економічних і юридичних (у даному вищадку цивільно-правових) конструкцій і понять повинна досить чітко розмежовуватися.

В цьому процесі потрібно виділити співвідношення управлінських і ринкових категорій».

У процесі розвитку українського суспільства спостерігається ріст і значення ринкових факторів, проте варто вказати і на наявність конфлікту між ринковими і управлінськими відносинами. Демократичні процеси в суспільстві повинні мати єдину методологічну основу, інакше існує загроза їх розбалансування і зіткнення. В цьому плані великого значення набуває спрямованість політики здійснення демократичних реформ. Надмірне захоплення соціальними заходами, бажання все «зарегулювати» призводить до того, що економіка взагалі покидає сферу регулювання з боку держави, незважаючи на добродійні наміри.

Існує певний відтінок співвідношення ринкових і управлінських відносин. Управлінські відносини мають «обслуговувати» ринкові і, в цьому – їх зміст, а не навпаки. Отже, питання пріоритету ринкових відносин беззаперечно. Соціальна політика залежить від стану економіки. Якщо підприємці, які власне рухають економіку, не будуть мати належних прибутків, якщо шансує «зрівнялівка», економіка країни впаде. Якщо в країні не поважається право приватної власності, ця країна не стане багатою ніколи.

Саме Конституція має сприяти утвердженню поєднання ринкових відносин з регулюючою роллю держави в розвитку економіки, проте в Конституції відсутні правові норми, які регулюють економічну основу держави Україна, є лише окремі норми, що стосуються права власності

В існуванні української економіки слід врахувати ліквідацію командно-адміністративної системи управління, яка була побудована на безпосередньому управлінні держави економікою, і це у правління стало непотрібним і почало заважати розвитку виробничих сил. Два фактори зараз вийшли на арену суспільних сил в економіці: влада і бізнес. Їхнє співвідношення визначає шляхи розвитку економіки, а також значення має те, в якому вигляді і формі виступають ці компоненти. Це є також сфера, в якій виступають і діють суб'єкти цивільних правовідносин.

Ретроспективний погляд на сучасне співвідношення бізнесу і управління економікою дозволяє констатувати, що відбулося певне поширення тінювих структур, навіть поширення псевдоринкових стосунків, яке спрямоване на встановлення свого тінювого контролю, навіть контролю з боку «свого» бізнесу від тінювих представників влади. Створилася певна соціальна сфера неформальних зв'язків, які посіли значне місце у визначенні шляхів бізнесу, формування його правових форм. Отже, утворився зв'язок держави з бізнесом, з його структурами, але залишилося відкритим питання про інституційні форми такого зв'язку, формування такої системи зв'язків як бізнес-управлінські структури.

Прийняття суттєвих рішень на користь певного виду бізнесу з боку управлінських структур перемістилося в сферу неформальних стосунків, тіньова сфера все більше захоплює позиції, а правове регулювання впливу держави на бізнес, який після ліквідації командно-адміністративної системи став основним фактором і рушієм економіки, не набуло належних позитивних рис. З цього приводу слід відзначити негативну роль Господарського кодексу.

Метою встановлюваного Господарським кодексом господарського правопорядку є, як вказується в Цивільному кодексі в ст. 5, оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, при цьому принцип господарювання суперечить принципам, які виражені в цивільному праві і мають вирішальне значення при застосуванні цивільно-правових норм діяльності суб'єктів цивільних правовідносин. Насамперед це принцип юридичної рівності суб'єктів цивільного правовідношення перед законом (ст. 1 Цивільного кодексу), принцип неприпустимості позбавлення права власності, крім випадків, встановлених законом, принцип свободи договору, свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, принцип судового захисту цивільного права та інтересу, принцип справедливості, добросовісності та розумності (ст. 3 Цивільного кодексу).

Всі ці принципи загалом спрямовані на утвердження свободи підприємництва і суперечать засадам господарювання, які, згідно з багатьма статтями Господарського кодексу, зокрема ст. 8–9, спрямовані на виконання державою, органами державної влади, органами місцевого самоврядування від імені відповідної державної чи комунальної установи своєї господарської компетенції, здійснення поточної і довгострокової економічної і соціальної політики.

Невідповідність Господарського кодексу Цивільному кодексу є предметом постійного розгляду в літературі. «На сьогодні проблема співвідношення ЦК та ГК є вирішальною практичною проблемою європейської ринкової апроксимації правового забезпечення цивільних майнових відносин», вказував О. К. Віпняков [1, с. 21]. Але не лише в літературі ці проблеми викликають занепокоєння. Визначення несумісності Цивільного і Господарського кодексів стало предметом обговорення і вищих урядових структур. Інтернет-газета «Ділові новини» повідомляє, що Кабінет Міністрів доручив Міністерству юстиції розробити порядок скасування Господарського кодексу, який міністерство має підготувати у вигляді проекту закону у двомісячний строк. Віце-прем'єр Г. Пеміря вказує, що «Господарський кодекс є атавізмом радянських часів, що віджив своє». Він має бути скасований. Не потрібно Цивільного і Господарського кодексів, які створюють сум'яття й щодо інвесторів, і

щодо громадських організацій. Уряд дав доручення Міністерству юстиції в 2-місячний строк розробити й внести проект закону «Про скасування Господарського кодексу».

Повертаючись до поєднання управлінських і ринкових категорій при управлінні економікою, правової форми під час регулювання економічних відносин, варто зазначити, що в юридичній літературі вже вказувалося на необхідність появи економічного діалогу, «під яким розуміється процес стійкої взаємодії між суб'єктами владних повноважень, суб'єктами економічної діяльності та організаціями громадянського суспільства небізнесованого спрямування у процесі розробки й ухвалення рішень» [11, с. 108].

Жаліло Я. А. розглядає економічний діалог як «інтегрований багаторівневий процес, у рамках якого відбувається постійна організована взаємодія між сторонами, до яких належать Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, профільні міністерства і відомства, місцеві органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти економічної діяльності та їх ділові об'єднання, власники, керівники, повноважні представники конкретних вітчизняних підприємств та транснаціональних компаній і т.п.» [11, с. 108].

Цей діалог, вважають економісти, знаходиться в процесі розвитку, проте він не досяг поки що належного рівня, тому на сьогодні залишаються проблемними шляхи руху бізнесу, визначення і порядок формування ринкових відносин, місця бізнесу в громадянському суспільстві та й саме становище громадянського суспільства в сукупності суспільних відносин.

Економічний діалог – це взаємодія ринкових відносин з владою, яка має бути спрямована на визначення і здійснення такого сполучення управлінських і ринкових відносин, щоб можна було досягти максимально можливої ефективності економіки. Управлінські відносини повинні опосередковуватися правом і лише тоді може бути здійснена індивідуальна взаємодія бізнесу з владою.

У цьому сенсі важливими є питання правового регулювання права власності. Правове регулювання права власності насамперед має визначатися через Конституцію, проте спеціального розділу, який би присвячувався праву власності, Конституція не має, що суттєво негативно впливає на правове регулювання права власності в суспільстві, створює труднощі в діяльності суб'єктів цивільного права. Зрозуміло, що таке становище породжує різні суперечності в правовому просторі, зокрема, в цивільно-правовому регулюванні питань власності і це, значною мірою, стосується розмежування права приватної і права державної власності, впливу управлінських відносин на застосування права власності.

Прогалиною в законодавстві є надто загальне тлумачення права державної власності. Ст. 327 Цивільного кодексу, окрім суцього визначення,

що державною власністю є майно, в тому числі кошти, що належать державі України, ніякого іншого визначення не містить. Далі мова йде про здійснення права державної власності.

Тобто зміст права державної власності не розкривається зовсім, а про саме здійснення воно відбувається з допомогою відповідних органів державної влади. У здійсненні втілюється воля держави України, від імені і в інтересах якої діють відповідні державні органи.

Крім права державної власності існує право комунальної і приватної власності. В управлінських відносинах відбувається, так як і в ринкових, використання права власності, і це використання найбільше розбіжностей є в підприємницькій діяльності, де завдяки Господарському кодексу з'явилось право колективної власності, виражене у введенні підприємства колективної власності (ст. 93 Господарського кодексу).

Цивільним кодексом України визначено лише такі форми власності як приватна, державна і комунальна. Положень стосовно колективної форми власності Цивільний кодекс України не містить, що є цілком логічним, оскільки «колектив» не є і не може бути суб'єктом цивільного права (і ніколи не визнавався таким), він не є цілісною особою, а становить збір окремих конкретних осіб зі своїм окремим правовим становищем і інтересами.

Цивільним кодексом колектив не визнавався як суб'єкт цивільних відносин і не є суб'єктом права власності, суб'єктом права приватної власності є юридична особа (ст. 325 Цивільного кодексу), і як юридична особа діє в цивільному обороті.

Сфера правомірного досягнення індивідуальних «приватних» інтересів і отримання прибутку в умовах конкуренції доповнюється сферою захисту інтересів суспільного блага і безпосередньо суспільних інтересів, які не розраховані на одержання прибутку і не беруть участі в конкуренції. Дуже важливим є визначення цієї сфери. Її називають публічною або ж державною. Ті суспільні інститути, в тому числі і правові, які входять в дану сферу, повинні мати в розпорядженні грошові

доходи, які не виникли в ринкових відносинах, не примусові платежі або податки. Суб'єкти цивільного права діють в обох сферах.

Встановлення між публічним і приватним правом оптимального співвідношення і взаємодії стає центральною і найбільш актуальною проблемою розвитку і удосконалення правової системи України. Тут знайде своє місце і цивільне право в аспекті оптимального співвідношення публічного і приватного права.

Література

1. Вишняков О. К. Автореф. док. дис. – Одеса, 2008. – 21 с.
2. Вишняков О. К. Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу. – Автореф. док. дис. – Одеса, 2008. – 21 с.
3. *Громадянське право*, т. 1., изд. 3. – М.; Волтерс Клувер, 2006. – 118 с.
4. *Ділові новини* Дт-Кт. 02.06.2008. 02.06.2008. Ліга Бізнесінформ.
5. *Покровський І. А.* Основные проблемы гражданского права. – М., 1998. – С. 144–162.
6. *Ситайський В. И.* Русское гражданское право. – Москва: Статут, 2002. – 91 с.
7. *Суханов Е. А.* Гражданское право России частное право. – М., 2008. – 426 с.
8. *Суханов Е. О.* Юридические лица в современном российском гражданском праве. – гражданское право России частное право. М., 2008. – 442 с.
9. *Суханов Е. А., Авиллов Г. Е.* Юридические лица в современном российском гражданском праве. – Гражданское право России частное право. М., 2008. – 442 с.
10. *Господарський кодекс України*, Київ, 2008. – С. 35.
11. *Жаліло Ярослав Анатолійович.* Екопомітний діалог як засіб суспільної консолідації в процесі соціально-економічного розвитку України. – Стратегічні пріоритети 1(2), 2007. – 108 с.
12. *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року* // Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
13. *Щербина В. С.* Господарське право України. Київ, 1999. – 53 с.

Я. Н. Шевченко

Роль и значение субъектов гражданского права в обществе.

В статье рассмотрено роль и значение субъектов гражданского права в обществе. Субъекты гражданского права действуют в сфере, как частного, так и публичного права. Становление оптимального соотношения между публичным и частным правом, правового статуса субъектов гражданского права, как в частном, так и в публичном праве является центральной проблемой развития правовой системы Украины.

Y. N. Shevchenko

Role and Importance Civil Legal Subjects in Society.

In this article an author considers the role and importance of civil legal subjects in society. Civil legal subjects operate in the private law and public law. Establishment of optimal correlation between public and private law, legal status of civil legal subjects in private law and public law is the central problem of legal system development of Ukraine.